

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 6.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1994

”A küldöttgyűlés felkéri az ügyvivőket és az OT elnökségét, hogy a koalíciós szerződés előzetes tervezetét – megjelölve annak sarokpontjait – zárt borítékban helyezze letétbe. A tárgyalásokat követő küldöttgyűlés vitassa meg, hogy az elkerülhetetlen engedmények nem kezdik-e ki a tervezet lényeges tartalmát.”

Az SZDSZ 1994. június 5-i küldöttgyűlésének határozatából)

A választásokon az MSZP a parlamenti helyek 54, az SZDSZ 18 százalékát szerezte meg. Koalíciós kényszer nem volt, mégis lett koalíció. Ez az SZDSZ kispárttá válásának és későbbi eltűnésének magyarázatában a legfontosabb magyarázó elvvé, mitikus toposzá nőtte ki magát. Kérdés, hogy az SZDSZ a koalíción kívül maradván nyert volna-e több időt és nagyobb teret, megőrizhette volna-e „régiségét”? **Elkerülhető lett volna-e az SZDSZ kudarc?** Liberális értékrendjét megtartva, azzal az alapítói, vezetői és támogatói körrel, azzal az értelmiséggel, azokkal a parlamenti pártokkal, s azokkal a kilátásokkal, amelyeket a jobboldal mára igazolt, ez több mint kétséges. A koalícióba lépéssel szemben már annak felvetésekor is erőteljes hangok szólaltak meg mind jobbról („a rendszerváltás elárulása”, „lepaktálás a komcsikkal”, „mérhetetlen hatalomvágy”), mind az SZDSZ-en belülről, részben az antikommunista érzelmeiket a rendszerváltás után a szocialistákra is „jogfolytonosan” ráterhelők köréből („eszméink elárulása”, „végzetes hiba”), valamint azoktól, akik arra hivatkoztak, hogy egy ilyen koalíció felemészti a konzervatív-liberális-baloldali, hárompólusos megoszlás liberális alapjait.

A nyugati demokráciák világában, ahogy azt a Liberális Internacionáléban tömörült pártok relatíve kis súlya is jelzi, az önálló liberális pólus nem azonos súlyú a konzervatív és a szociáldemokrata politikai erőkkel, mert az utóbbiak sok évtized alatt jelentős részben értékrendjükbe integrálták a liberális eszmét. A volt szocialista Kelet-Európában viszont a liberális demokrácia értékei és szabályai messze nem váltak a jobb- és balközép pártok értékrendjének meghatározó részévé, így papírforma szerint – gondolhatnánk – nagyobb helye lenne a politikai térben az erős liberális pólusnak, mint a megállapodott demokráciákban. Ugyanakkor demokratikus történelmi szocializáció híján, illetve a rendszerváltást követő csalódások miatt a társadalom jelentős hányada kevésbé mutatkozik fogékonyak a liberális demokrácia értékrendjének és finom szabályainak befogadására, legfeljebb egyes, önmagában nem működő elemeit teszi magáévá. A tömeges fogadókészség hiánya a másik oldalon a nemzeti és szociális demagógia konzolidált demokráciákban szokatlan térnyerésére ad teret, így a liberális

pártok az illiberális politikai erők szorításában működnek. Nem elég erősek ahhoz, hogy önállóan kormányt alkothassanak, sőt ahhoz sem, hogy – az angol liberálisokhoz hasonlóan – hosszú, akár több választási cikluson keresztül tartó ellenzéki szerepre rendezkedjenek be, a jobb- vagy baloldallal koalícióra lépve viszont torznak nevezhető formációk jöttek létre. Egy nyugat-európai nagykoalícióban összehasonlíthatatlanul közelebb állnak egymáshoz a jobb- és a balközép pártok nézetei, mint térségünkben az elvileg középen álló liberálisok és a tőlük jobbra vagy balra található formációké, így a liberális pártok kisebbik kormánypártként nem egyszerűen meggyöngültek, mint az nyugaton szokványos, hanem rendre felmorzsolódtak. Az SZDSZ koalíciója az MSZP-vel így a volt szocialista országok liberális politikai szerveződéseinek egyik tantörténete. A másik tantörténet a szélesebb ideológiai merítésű lengyel Szabadság Unió, amely jobboldali partner oldalán szűnt meg létezni. Az út különböző volt, az eredmény ugyanaz: az egykori kelet-európai antikommunista ellenzéki mozgalmakból kinövő pártalakulatok rendszerint csak néhány évet éltek, függetlenül attól, hogy jobb- vagy baloldalon kerestek-e a kormányzáshoz koalíciós partnert.

A koalícióra lépés indokai

A szocialisták fölkérése nélkül az SZDSZ-ben föl sem merült volna, hogy koalíciót kössön az MSZP-vel. A szocialista pártvezetés természetesen számolt azzal, hogy megnyerik a választásokat, de az abszolút parlamenti többség esélye csak az első forduló eredményeinek ismeretében vált reálissá. A párt vezetőjét, Horn Gyulát holmi ideológiák csak igen tág keretek közt korlátozták politikai döntéseiben, de az 1990 óta eltelt időszak tapasztalatai alapján nem merülhetett fel, hogy a választásokon bukásra ítélt addigi kormánypártok közt keressen partnert egy leendő koalícióhoz. Ugyanakkor a chartás vagy az „igazságtétel” ügyben képviselt politikája, a jobboldali kormánnyal szembeni ellenzéki szerepe, nem mellékesen a Nyugaton is számon tartott, a kommunista rendszer ellenzéki szerepéből eredő demokrácia-hitelessége miatt az SZDSZ az MSZP-tagság egy része számára is kívánatos és alkalmas koalíciós partnernek mutatkozott. A választásokhoz közeledve a szocialisták kapcsolatkeresését az SZDSZ-el már régen nem a karanténból szabadulás igénye, hanem a minél intenzívebb politikai együttműködés szándéka motiválta.

Az SZDSZ, mint erről már esett szó, nem akarta az intézményes együttműködést, de a többi parlamenti pártot jellemző durva MSZP elleni támadástól is igyekezett tartózkodni. (Az SZDSZ egy 1993-as állásfoglalásában a Fideszt szövetségeseiként, a kormánypártokat politikai ellenfélként, az MSZP-t riválisként jelölte meg.) Ennek megfelelően a választások lezárultáig semmiféle hivatalos, intézményes kétoldalú kapcsolatot nem létesített az MSZP-vel, és az informális közeledéseket is jórészt hátráltatta.

Horn Gyula a maga pragmatikus szempontjaira építve az abszolút parlamenti többség megszerzése ellenére is indokoltnak látta, hogy koalíciós kormány alakuljon. Már a választások második fordulójának éjszakáján felhívta telefonon az SZDSZ elnökét, és jelezte, hogy szívesen „átmenne” az SZDSZ székházába. Az ötlet olyan toladó volt, hogy – bár udvariasan, de – csak elutasítani lehetett.

Az informális jelzések után pár nappal hivatalosan is megérkezett a koalíciós ajánlat. Bár az MSZP vezetése nem volt egységes e kérdésben, mind a külügyi és nemzetközi kapcsolatrendszeréért felelős Kovács László, mind a gazdaságpolitikájáért felelős Békesi László szorgalmazta az SZDSZ bevonását a koalícióba. A maguk részéről világosan látták, hogy egyfelől az új kormány nemzetközi elfogadtatása, másfelől a szükséges gazdasági reformok véghezvitele, ha nem is lehetetlen, de legalábbis bajos lenne az SZDSZ kormányzati szerepvállalása nélkül. Horn Gyula úgy vélte, nem jelent nagy kockázatot a felkérés, hiszen az abszolút többség birtokában cselekvési szabadságuk nagyrészt fennmarad. Ráadásul a felkérés jelentette együttműködési gesztus esetleges elutasítása sem rontotta volna megítélésüket a közvélemény előtt, ellenkezőleg: ők megpróbálták nagylelkűen együttműködni.

Az SZDSZ számára kényesebb volt a kérdés. A választások éjszakáján még általános és magától értetődő felfogástól, miszerint ha nincs koalíciós kényszer, már a kérdés felvetése is fölösleges, az SZDSZ vezetése fokozatosan, néhány nap alatt eljutott a koalíció lehetséges elfogadásáig. A folyamat emlékeztetett Reginald Rose darabjában a „tizenkét dühös ember” helyzetére, melyben az esküdtek egy látszólag magától értetődő állásponttól kemény viták és belső vívódások után jutnak el annak ellenkezőjéig.

(Választói nyomás) Arra a helyzetre felkészülve, mikor sem a liberális közép pártjainak, sem a szocialistáknak nincs a kormányzáshoz szükséges többségük, az SZDSZ még jócskán a választások előtt megrendelt egy közvélemény-kutatást a választások második fordulójára egy lehetséges koalíció fogadtatásának kérdéseiről.¹ A válaszadók így már az MSZP abszolút parlamenti többségének tudatában nyilatkoztak. Az eredmény megdöbbentő volt. A mintegy 1,2 millió SZDSZ-szavazó 86 százaléka volt az MSZP-vel kötendő koalíció híve, ami azt üzenté, hogy amennyiben a koalícióra esély nyílik, az aktív kormányzati szerepvállalást, nem pedig az ellenzéki politizálást támogatják. Természetesen a választó nem mérlegelte, hogy az MSZP abszolút többsége mellett az SZDSZ hogyan lesz képes akaratát érvényesíteni, miként fészülhet össze a két párt meglehetősen eltérő programja, és hogyan működik együtt eltérő politikai kultúrájú vezetőségük. A „laikus” a politikai együttműködés ügyében is inkább a benyomásai, vágyai, érzelmei, mintsem koherens megfontolások alapján nyilatkozik. Ez állt amögött is, hogy az említett közvélemény-kutatás szerint az MSZP szavazóinak 82 százaléka támogatta a koalíciót. Ösztönösen érezték, az egyedüli kormányzásra feljogosító legalitás (a parlamenti helyek 54 százaléka) még nem feltétlenül jelent politikai legitimitást is (hiszen a szocialisták a listás voksoknak „csak” 33 százalékát kapták meg), főleg alig négy évvel a rendszerváltás után. Politikai magányosságukból és a rájuk szakadó felelősségből fakadó szorongásukat akarták oldani az SZDSZ kormányzati jelenlétével. A koalíciót támogató választók azt gondolhatták, hogy a két párt erénye összerakható: a szocialisták hozzák az ígért „szakértelmet”, magyarul a Kádár-rendszer biztonságát és a bürokratikus rutin kiszámíthatóságát, az SZDSZ meg garantálja az előző 40 év „kellemetlenségeinek” elmaradását, tehát a szabadságjogokat és a rendszerváltás más előnyeit. Nyilván hasonló megfontolással helyeselte a többi párt szavazóinak 61 százaléka is az SZDSZ szerepvállalását a kormányban az MSZP mellett. Egy ilyen felállásban mintegy garanciaként gondoltak az SZDSZ-re.

Minden más tényezőtől függetlenül számolni kellett azzal, hogy a koalíciós felkérés elhárítása már önmagában is kedvezőtlenül befolyásolná a párt megítélését, s utólag, a szocialisták egyedüli kormányzása esetén a csalódásokért a liberálisokat is felelőssé tenné, mondván, ha bementek volna, minden jobb lenne.

(A gazdasági helyzet nyomása) Míg Békesi Lászlónak, az MSZP gazdasági kabinetje vezetőjének programja nagymértékben egybeesett az SZDSZ elképzeléseivel, és megfelelt a gazdaságban végrehajtandó reformoknak, addig Horn Gyula választási hirdetésének populista gazdasági ígéretei kétségessé tették az elvárható racionális gazdaságpolitika kormányzati érvényesíthetőségét. Egy tiszta szocialista kormány elkötelezettségét a gazdasági helyzet kívánta lépések megtétele mellett még inkább kétségessé tette, hogy a szocialista képviselők közé jelentős számban kerültek be a költségvetési fegyelmet szétfeszíteni képes csoportok, korporatív érdekvégyesítési képességgel rendelkező vezetők, szakszervezeti és mezőgazdasági korifeusok, de a nagy számok törvénye alapján is világos volt, hogy a szocialista képviselők számottevő része még a rendszerváltás előtti idők kijárásos, érdekeszámítós mechanizmusán nevelődött. Az SZDSZ számára mindez azt a kérdést vetette fel, ha komolyan gondolja az ország iránt érzett felelősségét, és a koalíció révén lehetősége nyílik megakadályozni a felelőtlen gazdaságpolitikát, kitérhet-e ez elől.

(Az SZDSZ helyzetéből adódó nyomás) Az 1990 után eltelt négy év után az SZDSZ egyértelműnek látta, hogy a jobboldali pártokkal belátható időn belül nem talál közös hangot, vagyis liberális-jobbközép együttműködésre távlati esély sincs. És – függetlenül attól, hogy nem

látta a Fidesz további útját – a két liberális párt együttműködésének tapasztalatai sem kecsegtettek alternatív politikai stratégiával. Így a koalíciós felkérés kis túlzással a „most vagy soha” kérdéseként merült fel: ha az SZDSZ nem akar örök ellenzéki szerepben maradni, meg kell fontolnia a lehetőséget. A párt vezetésének többsége úgy gondolta, hogy az SZDSZ önállóan később sem lesz képes kormányt alakítani, a szocialista felkérés elutasítása egyben azt is jelentené, hogy az SZDSZ – sem a baloldallal, sem a jobboldallal nem lévén koalícióképes – az örök ellenzéki szerepet választja. Az SZDSZ vezetői azt is mérlegelték, hogy az intézményrendszer átalakulása a következő választásokig jelentősen előrehaladhat, s abba ellenzékiből, mint azt az előző négy év tapasztalata megmutatta, igen kevéssé lehet beleszólni. Félő volt hogy a rendszerváltás konszolidációja liberális részvétel zárul le. Tartottak attól is, hogy szavazóközönségük jelentős hányada nagy eséllyel lemorzsolódik, hiszen olyan pártra nem érdemes szavazni, amelyik még ha esélye is lenne rá, tudatosan elzárkózik kormányzati pozíció vállalásától, vagyis elképzelései megvalósításától.

(Nemzetközi nyomás) Az SZDSZ koalíciós szerepvállalása kérdésében a külföldi politikusok vélemények pozíciójukból adódó világos törésvonal mentén oszlott meg. Ezt jól jelzi, hogy a Magyarországra leginkább figyelő német liberális párt, az FDP két meghatározó politikusa – az SZDSZ vezetőihez érkező észrevételeiben – más-más álláspontot képviselt.

Otto Graf Lambsdorff, a német liberális párt és a Liberális Internacionálé kormányzati pozíciót nem viselő elnöke a kelet-európai visszarendeződés részének látta a választási eredményeket. Az új demokráciák kudarcaként élte meg, hogy Varsó és Vilnius után Budapesten is kommunista utódpart ért vissza a hatalomba. A liberálisok pólusképző szerepét tartva szem előtt erősen antikommunista elkötelezettségének megfelelően ellenezte a koalíciókötést.

Hans-Dietrich Genschernek, Németország liberális külügyminiszterének pragmatikus szempontokra is figyelemmel kellett lennie. Horn Gyulában nem pusztán a volt kommunistát, hanem a határnyitás politikusát is látta. S bár Németország érdekeit nem érezte egy MSZP-kormánytól veszélyeztetve, az SZDSZ koalíciós részvételére mint garanciális és szélesebb nemzetközi legitimitást biztosító tényezőre tekintett.

Az Egyesült Államok és a nyugati országok többségének véleménye Genscher álláspontjával csengett egybe. Az SZDSZ vezetőihez érkező külföldi jelzések döntő része egyértelműen megerősítette, hogy az ország jövőbeni pozitív megítéléséhez nagyban hozzájárulna az SZDSZ részvétele a kormányban. Mert bár a legvidámabb barakk időszakából származó diplomáciai emlékek nyomán nem tartottak egy durva kommunista visszarendeződéstől, a tisztán utódparti kormány szűkítette volna Magyarország nyugati mozgásterét.

A koalíciós tárgyalások

Az ügyvivői testületben lezajlott viták, ha nem is az összes „dühös embert”, de túlnyomó többségüket meggyőzték arról, hogy koalíciós felkérés esetén az SZDSZ nem zárkozhat el a tárgyalásoktól. Sejtteni lehetett, hogy ha elkezdődnek a tárgyalások, nehéz lesz belőlük kifárasztani, de azért élt a feltételezés: ha az SZDSZ tartalmi és eljárási feltételeit az MSZP nem fogadná el, megfordítható az MSZP által kialakított helyzet, és a koalíció meghiúsulásáért – mondván, hogy az SZDSZ megpróbálta – az MSZP viseli a felelősséget. Az elképzelés illuzórikus voltát jelezte, hogy – a korábban idézett felmérés szerint – az SZDSZ híveinek több mint 70 százaléka várta el a koalícióra lépést még abban az esetben is, ha az SZDSZ nem lát esélyt programja megvalósulására (ráadásul e kérdésben az SZDSZ szavazóinak véleménye nem tért el az összes megkérdezett álláspontjától).

A felkérés június elején, egy héttel a második forduló után érkezett meg. Az SZDSZ vezetése tudta, hogy küldöttgyűlési felhatalmazás nélkül bele sem kezdhet a tárgyalásokba. Így a koalíció politikai legitimitását két küldöttgyűlésnek kellett biztosítani, hiszen már a tárgyalásokhoz is felhatalmazásra, sikeres tárgyalások esetén pedig a megállapodás elfogadására volt szükség. Az első

küldöttgyűlésen a koalíció ellen felszólalók hangja jóval erősebb volt, mint az a több mint 80 százalékos felhatalmazást megadó szavazatok alapján feltételezhető. Elfogadták a pártvezetés által javasolt kemény feltételeket is, vagyis hogy az SZDSZ érvényesítse programját és garanciális elemeket építsen a megállapodásba. A párton belüli viszonyokat jelzi: a hangos kisebbség igényeit kielégítendő a felhatalmazásba belekerült, hogy a tárgyalásokon elérendő feltételeket mintegy közjegyzői letétbe kell helyezni.

Az MSZP nyolcfős tárgyalódelegációját nagyrészt kormányzati pozíciók várományosai alkották. Ezzel szemben az SZDSZ csapatának összeállítását az határozta meg, hogy – a pozíciójuk alapján evidensen jelen lévő listavezető Kuncze Gáboron és a pártelnök Pető Ivánon kívül – olyan személyek legyenek jelen (Hack Péter, Magyar Bálint), akiknek nem voltak miniszteri aspirációik, s így nem terhelhették egyéni ambíciókkal a tárgyalásokat. Míg Kunczénak mint listavezetőnek mindenképpen be kellett mennie a kormányba, addig a pártelnök Pető és a többi SZDSZ-vezető távolmaradása a kormányzati pozícióktól jórészt a közhatalmat jelentő pozíciók kerüléséből eredt, ami „kifelé” az SZDSZ kétségekkel terhelt, ambivalens viszonyát tükrözte a koalícióhoz.

A tárgyalásokon három témában kellett megegyezésre jutni: a közös kormányzás mechanizmusai és garanciális kérdései; a szakpolitikai programok összehangolása; valamint a kormányzaton belüli miniszteri és államtitkári pozíciók beosztása és az azokat betöltők személye. Bár az SZDSZ elérte – s ez a két párt politikai kultúrájának eltérő mivoltát mutatta –, hogy a témákat a fenti sorrendben tárgyalják, a szocialisták számára a személyi kérdések fontossága mindent felülmúlt.

Az együttműködés garanciáival kapcsolatban azt a lehetetlen helyzetet kellett megoldani, hogy az MSZP ne élhessen abszolút többségével, azaz a kormány vagy a kormánypártok képviselői ne terjeszthessenek törvényjavaslatokat, módosító indítványokat a parlament elé anélkül, hogy az SZDSZ-szel egyeztettek volna, s az ellenzéki javaslatokról is egységesen szavazzanak. E működés ellenőrzéséről, illetve a felmerülő koalíciós konfliktusok kezeléséről a Horn Gyula, Gál Zoltán és Szekeres Imre, illetve Pető Iván, Kuncze Gábor és Magyar Bálint részvételével létrehozott Koalíciós Egyeztető Tanács (KET) volt hivatva gondoskodni. A koalíciós együttműködés közjogi rendszeren kívüli, alapvetően a fékek és ellensúlyok rendszerén alapuló mechanizmusát hosszasan taglaló koalíciós megállapodással mindkét fél elégedettnek látszott: az SZDSZ az írott megállapodás erejében bízott, míg az MSZP – mint később bebizonyosodott – úgy gondolta, hogy az egyes ügyek kimenetele úgyis mindig az aktuális helyzettől és erőviszonyoktól függ.

A szakmai munkacsoportokban zajló egyeztetések is hasonló eredményt hoztak az SZDSZ számára: programjának liberális elveiből nem kellett különösebben engednie.

Az írott szó jelentőségét sokra tartó, ennyiben négy év után is politikába cseppent értelmiségiként viselkedők idealista attitűdje ütközött a kommunista politikai rendszerben edzett öreg róka, Horn Gyula cinizmusa által meghatározott MSZP-s kultúrával, ahol az írott szó nem sokat számított. Az eljárási kérdésekben és szakpolitikai programokban kötött megegyezést az MSZP vezetése olyan kötelező kőrnek tekintette, amely nélkül nem jutnak el a tárgyalások számukra valódi politikai témáihoz: a kormányzati pozíciók elosztásához és a személyi kérdésekhez.

A miniszterelnök személye egyszerre volt evidens és lehetett vita tárgya. Az SZDSZ mozgásterét korlátozta, hogy abszolút parlamenti többsége birtokában semmi sem kényszerítette az MSZP-t arra, hogy a választási kampányt sérülten is levezénylő, a pártot a karanténból győzelemre vivő vezérét lecserélje. Bár az SZDSZ felvetette, hogy szívesebben látná miniszterelnöki pozícióban a liberális gazdasági programot hirdető Békesi Lászlót, ezzel csak azt érte el, hogy Békesi később pénzügyminiszteri pozíciójában is ellehetetlenült: Horn Gyula nem tűrt kormányában olyan személyt, aki az ő alternatívájaként felmerülhetett. Pufajkás múltjának exponálása a kampányban, illetve az SZDSZ kampányfőnöke (Magyar) két forduló közötti kijelentése – „Horn Gyulával nem”

– az SZDSZ számára szimbolikusan is kínossá tette a helyzetet, de a rutinos Horn felülemelkedett az ügyön.

A „Hornnal nem” elképzelést a koalíció mellett szóló általános érveken túl számos további körülmény is felülírta. Egyrészt, a választók úgy szavaztak az MSZP-re, hogy ismerték a párt elnökének előéletét; másrészt az SZDSZ szavazóinak döntő többsége Horn pozíciója ismeretében kívánt koalíciót; harmadrészt, a közvélemény-kutatás szerint több mint 70 százalékuk nem tartotta volna helyesnek, ha az SZDSZ a miniszterelnök személyétől tenné függővé a koalícióra lépést.

Végül, de nem utolsósorban a feloldást a lelki teher alól – vagyis hogy az MSZP abszolút többsége és a miniszterelnök személye mellett szabad-e koalícióra lépni vagy akár tárgyalni róla – csak az SZDSZ ekkor ugyan formális vezető pozíciót be nem töltő, de még mindig vitathatatlan szellemi vezetőjének tekintett Kis János adhatta meg. Ő ezt – az ügyvivői testület választások utáni első kibővített ülésén – meg is adta. Szentesítése nélkül a koalíciós ajánlatot akkor sem elfogadni, sem elutasítani nem lehetett volna.

A Mester versus formalizált politikai vezetői szerepek

A Mester archaikus vagy ellenséges közegetől körülvelt közösségek karizmatikus vezetője, egyszerre értékmeghatározó, ideológiai, stratégiai és operatív „első ember”. Mivel a szervezet és a közösség határai többé-kevésbé átfedik egymást, meghatározó ereje, befolyása a beavatottak életének nem csupán egyetlen szeletére szorítkozik. A közösségbe való befogadás erős érzelmi elkötelezettséget jelent, a be nem fogadás tartós sérelmet, szembenállást okozhat. Megállapodott demokráciák politikai szervezeteiben a karizmatikus vezető archetípusa, a Mester szerepe nem létezik, hiszen ez a státusz nem formális elismerésen alapul, s nincs kitéve választási procedúráknak, kihívók versenyének. Nyugati, modern politikai szervezetekben, a formalizált versennyel betölthető posztok rendszerében a karizmatikus vezető személyében egyesülő szerepek rendszerint szétváltnak.

Az egykori demokratikus ellenzék közösségébe a szabadság ethosza, a nyílt kiállás a demokrácia értékei mellett és az intellektuális teljesítmény együttese biztosította a bebocsátást. Mindezek alapján tekintették e közösség tagjai a Beszélő indulásától a csoportosulás egyértelmű, karizmatikus vezetőjének Kis Jánost. 1990-es döntése, miszerint 17 éves állástalanság, több mint egy évtizedes nyílt demokratikus ellenzéki politizálás után hamarosan kilép a politikusi státusból, s ezért nem vállalta az SZDSZ választási listájának vezetését, parlamenti képviselőségét, majd az, hogy alig egy év elteltével a pártelnöki tisztségéből is visszavonult, csak idő kérdésévé tette, hogy az SZDSZ operatív vezetői státusza után a nem formalizált (a liberális mozgalmat megszemélyesítő, ideológiai és stratégiai) vezetői szerepek meddig kötődhetnek hozzá. Már egykor is úgy látszott, sok év távlatából pedig még világosabb: tíz évvel későbbi kilépése az SZDSZ-ből egy -- kifelé vivő -- út vége volt. Elemző szándékkal, értelmiségiként politikai kérdésekben szuverén véleményt a nyilvánosság elé tárni és egy politikai párt stratégiai döntéseiben, akár formális pozíció nélkül is meghatározó szerepet fenntartani – a modern parlamentáris demokráciákban – nem lehet egyszerre. Ez az elszakadási folyamat korántsem volt egyszerű, hiszen míg a formalizált politikai szerepről lemondani csak elhatározás kérdése, a karizmáról lemondani nem lehet. Így megszólalásainak az SZDSZ-en belüli és azon kívüli közönség számára is nagyobb jelentőségük volt, mint bármely holdudvarbéli értelmiségi véleményének.

(Az SZDSZ-szel szembeni, egymást kizáró elvárások – koalíciókötés) A mélyben meghúzódó kérdés az volt, hogy fenn lehet-e tartani a háromosztatú (konzervatív, liberális, szocialista) politikai teret, s ha igen, a liberálisok koalícióképesek lehetnek-e mindkét irányban. Mert amennyiben nem, vagy a koalícióképeség – mérsékelt jobbközép erő híján – jobbra zárt, akkor ha az SZDSZ bal felé maga zárja el az utat, örök ellenzékiiségre és eljelentéktelenedésre ítéli magát. Ha a jobb- és baloldali erők szorításában kétpólusú erőter alakul ki, akkor a koalíciós fogadókészségen kívül az is

kérdés, hogy melyik partner tolerálja inkább az SZDSZ értékrendjét, melyikkel szövetségben képes többet megvalósítani programjából. Csapdahelyzet ez, mint amilyenek a Kádár-kori vicc az értelmiség előtt álló három lehetséges utat leírja: az egyik az alkoholizmusba, a másik az öngyilkosságba visz, a harmadik járhatatlan.

Tölgyessy egyéves elnökségét nem számítva 1994-ben mutatkozott meg először komolyabban a párt formalizált vezetése, illetve a Kis János karizmatikus, informális vezetői szerepéből következő stratégiaalkotás közötti feszültség. Egy 1994. augusztusi interjújában a lehetséges forgatókönyvekről így beszélt: „Ha az MSZP a balközépen is veszít valamit jelenlegi támogatottságából, és az SZDSZ képes lesz megőrizni 20 százalékos körüli pozícióját, akkor fennmarad a háromszatú politikai mező. Létrejöhet azonban kétpólusú szerkezet is, méghozzá többféleképpen. Az egyik szélső esetben az MSZP csak a jobboldali pártok javára veszít, az SZDSZ pedig megindul lefelé. Akkor a magukat jelenleg keresztény-nemzetiként meghatározó pártok válnak a szocialisták váltópártjává. A másik szélső esetben az MDF és a KDNP nem tudja lényegesen növelni támogatottságát, (...) ha az MDF-nek és a KDNP-nek nem sikerül jelenlegi pozíciójukból kitorzni – és itt nem a populista demagógia kínálja olcsó lehetőségekre gondolok –, akkor olyan kétpólusú rendszer fog kialakulni, melyben az SZDSZ lesz az MSZP váltópártja.” Egy ilyen kifejelethez persze feltételezni kellett, hogy a racionális – nemzeti és szociális demagógiától mentes – közbeszéd alapuló politikai kultúrának Magyarországon önmagában kormányalakító tömegbázisa lehet. Nem csak az elmúlt másfél évtized mutatta meg, hogy e kiindulásnak kevés alapja volt, mert a liberális párt váltópárttá válásához önmagában nem elég, hogy „az SZDSZ az a párt, amely a magyar társadalom polgárosodását a leghatározottabban képviseli”. Így Kis János hiába fogalmazta meg, hogy „a mai helyzetet egyenesen meghosszabbítva azt tartanám kívánatosnak, hogy – kétpólusú rendszerben – mi legyünk a jobb-közép váltópárt”, ez csak kívánság maradhatott, s nem valódi lehetőség. Ugyanakkor érzékelte az elvárásrendszer ellentmondásosságát, mondván, hogy „ezért a (váltópárti) szerepért meg kell küzdenünk, és nemcsak abban az értelemben, hogy meg kell őrizni és lehetőség szerint növelni kell a szavazótáborunkat, hanem abban is, hogy meg kell maradni jól azonosítható értékeket és világos, gyakorlatias politikát képviselő, liberális pártnak. A kormányban való részvétel elkerülhetetlen alkui és sodródásai minden párt identitását kikezdi. Tudnunk kell védekezni a veszély ellen.”² E megfogalmazásban mindkét stratégia hívei érzelmi és ideológiai támaszt találhattak. Ugyanakkor olyan mércét teremtett a párt vezetőivel szemben, amelynek lehetetlen volt megfelelni.

Elnökként nem állíthatta volna pártja elé mint egyszerre követendőt az egymást kizáró koalíciós, illetve váltópárti stratégiát. Mindkettőnek megvoltak a kockázatai, s eltérhettek a vélemények arról, hogy az ország vagy az SZDSZ számára melyik a kedvezőbb, de az biztos, hogy a kettő együtt kivitelezhetetlen: az ország érdekében történő „önfeláldozás” és a „váltópárttá” erősödés nem volt egyszerre járható út. És akkor még nem is esett szó arról a következményről, hogy az SZDSZ belső viszonyait pontosan nem ismerő MSZP milyen következtetéseket vont le az említett elképzelésből: koalíciós partnere végső soron a leváltására törekszik. Mert a szocialisták el sem tudták képzelni, hogy a liberálisok karizmatikus vezetőjének tekintett Kis János nem az SZDSZ valódi stratégiáját képviseli. Megszólalása – miközben a koalíció elkötelezett híve volt – erősítette az SZDSZ ambivalens viszonyát a közös kormányzáshoz. Mert hiába volt az SZDSZ támogatóinak döntő többsége – pragmatikus megfontolások alapján – a koalíció híve, nagyobb részük érzelmileg nem tudta megemészteni az együttműködést a szocialistákkal. Ezt csak erősítették az igen gyorsan nyílt vitákká fajuló konfliktusok. A koalíció kérdésében az egymást kizáró alternatívák egyidejű képviseletéből fakadó önemésztő viták igazán sohasem jutottak nyugvópontra.

Kis János új helyzetében az jelentette az ellentmondást, hogy miközben a közösségen belül formalizált vezető szerepet nem vállalt, érték meghatározói és stratégiaalakító szerepe még egy ideig fennmaradt. Egy modern politikai pártban azonban a stratégiaalakítás és a szervezet operatív vezetésének szerepei nem válhatnak szét, s az előbbi semmiképp sem kerülhet párton kívülre. Az 1998-ig tartó ciklusban, látványos lépések nélkül, fokozatosan megváltozott a helyzet: a párt

tényleges és választott vezetése minden tekintetben azonossá vált. Kis János informális súlya, szándékának is megfelelően visszaszorult. Hasonlóan történt ez a napi politikából önként kivonuló vagy oda be sem szálló más tekintélyes, a demokratikus ellenzékéből ismert személyiségekkel is. Egy részük nem fogadta el, hogy különbséget tegyen egy párt belső és külső nyilvánossága között, s erős késztetést érzett, hogy kritikái észrevételeit a nyilvánosság elé vigye. Sőt, minél kritikusabb volt a viszonya az SZDSZ aktuális politikájához, annál inkább tekintette lelkiismereti kérdésnek, hogy annak nyilvánosan adjon hangot. Kivételes jelentőségű alkalmakkor ugyanakkor, akarva-akaratlan visszarendeződött a korábbi struktúra: az SZDSZ-t saját pártjuknak tekintő ismert értelmiségiek, akik nem vállaltak érdemi pozíciót a pártban, hol morálisnak tekintett állásfoglalásokkal, hol direkt politikai útmutatásokkal kívánták meghatározni az operatív döntéseket, illetve ha ez nem sikerült, nyilvános megszólalásaikkal szembesítették álláspontjukkal az SZDSZ-t, vagy éppen hirdettek ítéletet felette. A közvélemény ugyanakkor nem szabadon lebegő értelmiségieknek, hanem pártjukkal elégedetlen, s ezért attól eltávolodott alapító atyáknak, hiteles politikai személyeknek tekintette őket. Miközben kritikájuk sokszor egymásnak is ellentmondott, az a párt lehetséges támogatói számára mégis a „már nem az igazi” SZDSZ-szel szembeni elégedetlenség egységes érzésévé állt össze.

(Az SZDSZ-szel szembeni, egymást kizáró elvárások – a koalíció felmondása) 2002-ben a D-209-es ügy kirobbanása után Kis János Medgyessy Péter, az egykori kémelhárító SZT-tiszt miniszterelnökségének elfogadhatatlanságát hangsúlyozta: „Ha az MSZP és az SZDSZ megtartja őt, akkor a választást nyert pártok rítul becsapták választóikat. Ez a kormány erkölcsi bukását jelentené. Az erkölcsit pedig hamarosan követné a politikai bukás. Vagy Medgyessy megy most azonnal, vagy az MSZP–SZDSZ-koalíció megy röpke néhány hónap múlva.”³ Ezzel nyílt konfliktusba került a pártvezetéssel, mert az SZDSZ annak ellenére nem mondta fel a koalíciót, hogy nem érte el Medgyessy lemondását. Íme, egy újabb feloldhatatlan csapdahelyzet.

A Medgyessy ügyében képviselt erkölcsi követelménnyel szemben egy másik morálisnak tekinthető elvárás állt: az SZDSZ szavazói ugyanis az igen szoros eredményt hozó választások eredményét megkérdőjelező jobbos és szélsőjobbos, részben erőszakos akciók után azt várták a párttól, hogy tartsa távol a hatalomtól a Fideszt. Minden más szempontot másodlagosnak tekintettek. A politikai realitás pedig az volt, hogy az önérzetében sértett MSZP ekkor nem áldozhatta be a Fidesz legyőzésében vitathatatlan szerepet játszó Medgyessyt, sőt nem is értette, hogy a pufajkás Horn megemésztése után az SZDSZ-nek mi a baja Medgyessy múltjával. A szocialisták abból indultak ki, hogy nekik kevesebb a vesztenivalójuk, ha nem engednek kis koalíciós partnerük zsarolásának, s akár odáig is elmennek, hogy a koalíció felbomlásával és új választások kiírásával kelljen számolni. Az MSZP valószínűleg azt is számításba vette, hogy az SZDSZ tudja: egy megismételt választás a Fidesz győzelmét hozza, hiszen a tavaszi választások első fordulója után kis híján sikerült megfordítaniuk az eredményt. Az új választáson a liberálisok nagy eséllyel kiesnének a parlamentből, hiszen korábbi támogatóik őket tennék felelőssé a történetekért: a közvélemény-kutatások szerint már a koalíció SZDSZ-es felmondásának lehetősége is elvitte a parlamenti bejutási küszöböt csak alig átlépő párt támogatóinak harmadát. Ez a párt történetének végét jelentette volna.

Míg 1994-ben Kis János a gyakorlatias pártelnöki és az elemző értelmiségi szerepből adódó stratégiát (koalíciós partner és váltópárt) egyszerre állította követelményként a párt elé, addig 2002-ben már tisztán – a politikai és választói szempontokat mellékesnek tekintő – erkölcsi követelményt fogalmazott meg politikai stratégiaként. Mércéjét azonban – mármint hogy egy kémelhárító múltját elhallgató ember nem lehet miniszterelnök –, mint kitűnt, csak meglehetősen szűk kör tekintette a magáénak.

A két igényt – a koalíciót támogató választók elvárásait és a Medgyessyvel szemben felmerülő kifogás érvényesítését – egyszerre nem lehetett teljesíteni. A kétféle megközelítés vagy-vagyként való szembeállításának logikus következménye volt Kis János ezt követő kilépése a pártból.⁴ Míg az SZDSZ a versengő pártok rendszerének megfelelően racionális kalkuláción alapuló politikai

döntéseket igyekezett hozni, addig a Mester egy olyan közösség normáit képviselte, amely morális döntéseit semmilyen körülmények között sem teszi függővé a várható politikai következményektől. Ez tipikusan a választási megmérettetésnek ki nem tett civil szervezetek vezetését jellemző magatartás.

Az egykori karizmatikus vezető kilépése ugyanakkor a liberális közönség számára azt üzenete, hogy távozott a pártból a demokratikus ellenzéki közösség ethosza és lelke. Ez a párt vezetését morálisan megbélyegezte. Mindez a szélesebb közönségre is erőteljesen hatott, annak ellenére, hogy Kis János a párt belső vitáiba közvetlenül már nem szállt be. Későbbi jelentős politikai írásai egyszerre születtek a helyzetelemzés és a stratégiai orientálás közös igényével, de ezeknek már nem az SZDSZ, hanem maga a nemzet a címzettje. Az egykori ideológiailag koherens ellenzéki közösség karizmatikus vezetői szerepéből így mozdult a bibói műfaj és szerep irányába.

Ettől kezdve válik az SZDSZ elhagyásának szimbolikus gesztusa a párton belüli – főleg Fodor Gábor és Bauer Tamás által megszemélyesített – ellenzék folytonos hivatkozási alapjává, a regnáló pártvezetés igaz liberális elveket feladó magatartásának bizonyítékává. Az SZDSZ-t akár előtte, akár utána elhagyó más emblemikus személyiségek – Hack Péter, Solt Otilia, TGM, Tölgyessy – kivonulása is az SZDSZ árulásának, hitehagyásának egységes mitikus narratívájába ágyazódott, függetlenül attól, hogy a távozók nézetrendszere egymással is összeegyeztethetetlenül konfliktusos volt.⁵ Az SZDSZ politikai gravitációs teréből azonban Tölgyessy kivételével egyikük sem tudott kiszabadulni.

A koalíció mint eredendő bűn és mint árulás

Az SZDSZ vezetőinek egy szűkebb, tagjainak némileg tágabb köre ellenezte és érzelmileg sem tudta feldolgozni a koalíciókötést, s azt az SZDSZ későbbi kispárttá válása egyik meghatározó okának tartották. Szemükben ez nem pusztán hiba, hanem maga az eredendő bűn, a romlás végső oka lett. Mint minden valamirevaló frusztráció antropomorfizáló-mitologizáló feldolgozásában, a bűnhöz bűnöst, a bűnöshöz bűnös indítékot kellett társítani, hiszen e nélkül nem kerek a történet. Ennek egyik jellegzetes példája Kőszeg Ferenc széles körben idézett "visszaemlékezése". Ez a koalíciókötés okának az előítéletes gondolkodás leegyszerűsítő sémáiba illeszthetően azt jelölte meg, hogy az SZDSZ vezetői, a kampányt segítő vállalkozók kérését teljesítendő, mintegy eladták a pártot.⁶ Az interpretációhoz persze szükséges volt e hazug magyarázatot zavaró minden egyéb tényező és szereplő kiretusálása az 1994-es képből. Nemcsak azért, mert az egykori karizmatikus vezetőt még másfél évtized múltán sem merte ilyesmivel vádolni, hanem azért is, mert e hamisítás nélkül még hiteltelenebb lenne a történet. Ennek a narratívának a logikai megalapozottsága és indulati töltete semmiben sem különbözik a jobboldali teóriáktól, melyek az SZDSZ tevékenységének motivációit a mérhetetlen hatalomvágygal, és a New York–Tel-Aviv-tengely típusú összeesküvés-elméletekkel vélik értelmezhetőnek.

A feltételezett alternatívák egyike sem kecsegtetett azzal, hogy a törvényalkotás, a reformok vagy a közpolitikák terén jobban sikerül érvényesíteni a liberális értékeket. A demokratikus berendezkedés szabályait alapvetően elfogadó, az állam semlegességét hirdető, szekuláris világnézetű szocialista koalíciós partnert inkább tunyasága, konfliktuskerülése, földhözragadt érdekei és a rendszerváltás előtti múlthoz való ambivalens viszonya nehezítette el a lényeges reformok megvalósításában vagy radikálisabb emberjogi követelések érvényesítésében. A jobboldal azonban nem tehetetlenkedése vagy értetlensége, hanem ideológiája miatt feszült szembe az SZDSZ képviselte nyugatias liberális értékrenddel. Míg a baloldallal az értékek részben összehangolhatónak tűntek, addig a jobboldallal az értékrendbeli szembenállás alapvető volt: az állam állampolgárt nevelő szerepe, a világnézetileg semleges állam, az állam és egyház szétválasztása, az egyéni szabadságjogok kezelése, kezdve a sajtószabadság kérdésétől, a kisebbségi jogokig, a nemzetpolitikától a szélsőjobbhoz való viszonyig. Ha az SZDSZ a koalícióban nem is tudta a liberális értékeket a kívánt mértékben érvényre juttatni, de feladnia nem kellett őket, azok

„elárulva” nem lettek.

A racionális érvelés ezerszer ismételve sem tudott mit kezdeni azzal, hogy az „árulás” érzete politikailag megkerülhetetlen létezőként rögzült, mivel az az SZDSZ-nek a demokratikus ellenzékéből eredő **identitását**, a kommunista rendszerrel való szembenállását érintette. Hiába a distinkció a **diktatúraellenesség** és az **antikommunizmus** között, hiába az érvelés a békés rendszerváltás „áráról” és hiába a belátás, hogy nem a kisebbségi érzéssel küzdő baloldal jelenthet veszélyt a demokratikus berendezkedésre, ők mégiscsak „komcsik”. **Az SZDSZ nem tudott mit kezdeni azzal, hogy** a demokratikus ellenzékkel a Szabad Európa Rádióon keresztül kapcsolatba került közönség élménye róluk mint antikommunistákról szól, hogy **nem diktatúraellenes, hanem kommunistaellenes pártként azonosították**. Ez a karakter adta identitásának gyökerét, melyet azonban a párt értelmiségi vezetése sokkal inkább a múlt részének, mintsem a jelen parlamenti demokráciájában alkalmazható szempontnak tekintett. Az SZDSZ vezetése és a rendszerváltás-kori hívek egy része közötti „**történelmi félreértés**” oda vezetett, hogy a szocialistákkal kötött koalíció miatt már semmilyen racionális érveléssel nem kellett bizonyítani az SZDSZ „árulását”. Elég volt rámutatni a tényre, „összeálltak a komcsikkal”, és az árulókénti megbélyegzés egy jelentős réteg szemében lemoshatatlan bűnné, az SZDSZ-szel való azonosulás érzelmileg átléphetetlen gátjává vált.

Értelmiségiként, amatőr profikként a racionális belátáson túli világ politikai erővé váló jelentőségét képtelenek voltunk felfogni – bár ha értettük volna, valószínűleg akkor sem tudtunk volna mit kezdeni vele. **Míg a szocialistákkal kötött koalíció az SZDSZ érzelmi identitását roppantotta meg, addig egy jobboldali együttműködés az értékrendi identitását számolta volna fel.**

Mi lett volna, ha...

Az idő múltával – a bukácsolásokkal, a konfliktusokkal, a Bokros-csomag kellemetlenségeivel – az SZDSZ 1994-es szavazói közül egyre többek történelmi emlékezetében élt a hit, hogy a kezdetektől elleneztek a koalíciót, s tekintették minden bajok okának, árulásnak. A belépés kritikusai úgy vélik, hogy az MSZP-vel kötött koalíció elutasítása nyomán az SZDSZ vagy harmadik pólusként váltópárttá, vagy legalábbis egy jobbközép koalíció meghatározó erejévé válhatott volna. Szemükben csak ez az illúzió változtathatta bűnné és árulássá a koalíciókötést. **A hamis feltételezésre épült forгатókönyvek szerint** az SZDSZ által képviselt liberális értékrend megfelelő politizálás esetén önmagában is kormányalakító erővé válhatott volna. Ezzel szemben a rendszerváltás után készült értékcsociológiai vizsgálatok a magyar társadalom keleties, még a szomszédjainknál is archaikusabb, zártabb, antiliberalis értékrendjéről tanúskodnak.⁷

A „mi lett volna, ha...” kérdéséről csak akkor van értelme elmélkedni, ha nagyjából adottnak tekintjük egyrészt az SZDSZ, másrészt a magyar társadalom értékrendjét. Aki az SZDSZ értékrendjét egy mértéken túl változtatandónak tekinti, az voltaképpen a politikai cinizmust, az elfideszesedést, aki pedig a magyar társadalom értékrendjét véli korlátlanul átalakíthatónak, az az álmodozást hiányolja az SZDSZ politikájából és stratégiájából. Ha tehát a megoldandó egyenletben ezeket nem változókként, hanem konstansokként kezeljük, akkor arra juthatunk, hogy bár ki lehetett volna maradni a koalícióból, de az sem hoz az SZDSZ számára hosszabb távon nagyon más eredményt. **Csak annak az útnak a kínjai lettek volna más természetűek.**

(Jobbra nyitás – a politikai cinizmus útja) A szocialistákkal kötött koalíció kritikusai szerint az egyik alternatíva az lett volna, ha az SZDSZ a jobboldali pártokkal törekszik kormányképes együttműködés kialakítására. A Fidesz jobboldali menetelése azonban a demokratikus ellenzék pártja számára sem kívánatos, sem járható út nem volt. Ha a ma „centrális erőterként” definiált egységesülő jobboldalba történő politikai befogadáshoz azokat a kritériumokat kellett volna teljesíteni, amelyeket a Fidesz magáévá tett, az a nyugatias, világias, liberális értékek feladását

igényelte volna. S ami Magyarországon a Jobbikhoz képest jobbközépnek tűnik, az nyugat-európai mércével mélyen benyúlik az antiliberális szélsőjobbra.

(Középen állás – vissza az egykori demokratikus ellenzék szerepébe) Az elvben jobbra és balra egyformán nyitott pozíció a gyakorlatban csak mindkét irányban egyformán zárt pozíciót jelenthetett: **míg az egyik irányban a múlt, addig a másikban a jelen torlaszolta volna el az SZDSZ lehetséges kötődéseinek útját.** Az egyenlő távolságtartás következetes doktrínája az örökös ellenzéki, kívülálló kispárt szerepébe kényszerít: ugyanis amennyiben „történelmi alapon” a komcsikkal, „értékalapon” pedig a jobboldallal nem kompatibilis, együttműködés-képes az SZDSZ, az lényegében **civil szervezeti pozíciót** jelölt volna ki számára **a kormányzati szerepért versengő politikai pártok világában.**

A kívülálló, „élő lelkiismereti” kispárti lét életképessége más okok miatt is kétséges. Egy tiszta elvi politizálást folytató SZDSZ, ha ellenzékéből esélyt lát arra, hogy a kormány esetleg valamit megvalósít elképzeléseiből – például egy egypárti szocialista kormány beterjeszti a Bokros-csomagot –, azt kívülről támogatva nem élt volna az ellenzéki szerep bevett demagógiájával, s elszenvetde volna a kormány népszerűségvesztésének következményeit. Más esetekben – például a média-, vagy rendőrségi törvény esetében – pedig ugyanúgy fenntartásokkal elfogadható kompromisszumokba kényszerül, mint az kormányon is bekövetkezett volna.

El lehet játszani a gondolattal, hogy az SZDSZ nyert volna-e több időt és nagyobb teret, ha nem lép be a koalícióba, de hogy ezen az úton liberális értékrendjét megőrizve nagy párt maradhatott volna, nem gondolható komolyan. A középre húzás kísérletei (Tölgyessy, Demszky) egyben indirekt jobbra nyitást is jelentettek, melyek a fentebb említett értékrendi inkompatibilitáson túl egyrészt a jobboldali elutasítás, másrészt az SZDSZ értelmiségi holdudvarának jobboldallal szembeni averziója miatt rendre kudarcot vallottak. Nem vitás, hogy a demokratikus chartás együttműködéssel és a koalíciókötéssel az SZDSZ a kétfrontos harchoz szükséges politikai pozícióit számolta fel, annak ellenére, hogy az ideológiai hárompólusosság, a mind a konzervatívoktól, mind a szocialistáktól való értékrendi distinkció fennmaradt.

Hogy az SZDSZ nem tudott önálló kormányalakító tényezővé válni, nem rajta múlt. Hogy középpártként nem tudta stabilizálni magát, részben a saját hibája volt. Azt azonban hogy kispártként sem volt képes fennmaradni, magának köszönheti. Ha az okok különböző természetűt és szintjeit nem vagyunk képesek elkülöníteni, akkor sem az SZDSZ történetéből, sem

¹ A Medián által végzett közvélemény-kutatás eredményei. Népszabadság, 1994. június 3.

² Politika és liberalizmus. Interjú Kis Jánossal. Beszélő, 1994. 32-33. szám

³ Kis János: Medgyessynek mennie kell. Magyar Hírlap, 2002. június 19.

⁴ Haraszi Miklós: A politikai minimum, Élet És Irodalom, 2003. február 7.

⁵ Haraszi Miklós: Kis János kilép, Élet És Irodalom, 2002. augusztus 30, 35. szám

⁶ Kőszeg Ferenc: Sakk! Matt? Élet és Irodalom, 2008. 33. szám.

⁷ Magyarország helye a világ értéktérképén, Tárki, 2009

(http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf.)

v
i
s
e
l
t

f
e
l
e
l
ő
s
s